

Література

1. Морозова Л. А. Функции Российского государства на современном этапе // Государство и право. — 1993. — № 6.
2. Теория государства и права: Учеб. для юрид. вузов и ф-тов / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перезалова. — М.: Изд. группа ПОРМА — ИПФРА, 1998.
3. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. — М.: Юристъ, 1996. — С. 283–284.
4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Чердапцев А. Ф. Теория государства и права: Учеб. для вузов. — М.: Юрайт, 1999.
6. Кваша Л. Ф. Правоохранительная безопасность и её место в системе функций государства // Юристъ-правовед. — 2001. — № 2.
7. Тюріна О. Правоохоронні органи: питання теоретичного осмислення та нормативного визначення // Право України. — 2001. — № 5.
8. Про надзвичайний стан: Закон України від 16.03.2000 г. // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 23. — Ст. 176.
9. У Цзы. Об искусстве ведения войны. — М., 1957.
10. Роша А. П., Чернявский В. С. Введение в курс теории государства и права. — М., 1999. — Ч. 2.
11. Рожков С. Н. Правовые основы осуществления вооружёнными силами функций внутренней безопасности государства и охраны общественного порядка // Актуальные проблемы истории и теории российского права. — 2002. — № 4.

УДК 808.5 (091) (477)

*А. П. Овчиннікова**доктор мистецтвознавства, завідувачка кафедри мистецтвознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова***ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙ МОВНОГО ДИСКУРСУ В УКРАЇНІ**

Дані про риторику у Київській Русі дуже скупі. І все ж можна говорити про існування практичної риторики як мистецтва володіння переконуючим та дієвим словом. Систематичне викладання риторики як навчальної дисципліни простежується починаючи з XVII століття. Це ораторська спадщина І. Галлятовського, А. Радивиловського, Е. Славинецького, С. Полоцького, С. Яворського, Г. Бужинського, Ф. Лопатинського, Ф. Прокоповича та інших українських риторів.

Українська риторична школа увібрала в себе кращі зразки риторичних шкіл Древньої Греції, Древнього Риму, традиції слов'янських шкіл Київської Русі (Лларіон, В. Мономах, К. Туровський та ін.). Старі курси українських риторик відрізнялись естетичним наповненням. До найбільш відомих належать риторика Й. Кононовича-Горбацького (1636), курс Кроковського (1683), риторика І. Валявського (1689), риторика Ф. Прокоповича (1698), риторика Александровича (1744) та багато інших. Ораторське мистецтво того часу характеризувалося вишуканим орнаментальним стилем, посиленням емоційним та експресивним викладом тексту, а також логічною виразністю. Українська церковна проповідь з другої половини XVII століття близька до католицької проповіді у тих її формах, які культивувались єзуїтами, польськими проповідниками. Вони

наповнювали проповіді метафорами, порівняннями, алегоріями, антитезами та іншими стилістичними прийомами.

Ораторська практика у Київській Русі доводить прекрасну риторичну підготовку. Так, «Слово на нову неділю після Великодня» К. Туровського — блискучого оратора та представника урочистого і учительського красномовства (жанр «Слова» — найрозповсюдженіший жанр промови у Київській Русі) побудовано за суворими законами красномовства, які витікають з аналізу твору. Вся промова побудована на порівнянні радіючої церкви Христової з оточуючою природою. Тут і блискуча метафора про учительські функції проповідника, який діє та виховує словом. Першим підручником з риторики у Київській Русі вважається «Сказання про сім вільних мудростей», що включає граматику, риторику, діалектику, музику, арифметику, геометрію та астрономію. Ця книжка була «пропедевтичним курсом» для тих, хто вступав до вищої школи XVII століття. Риторика та діалектика вважались «вищими науками» і до їхнього вивчення переходили після того, як були пройдені граматика, церковний порядок, читання, співи, основи грецької та слов'янської мов. У школах XVII століття тексти, подібні «сказанню», не тільки читались, але й грались на урочистих актах, як це було в Київській духовній семінарії. «З'являється вітчизняна шкільна драма. Перші дані про неї в Україні датовані кінцем XVI століття, коли у Львівській братській школі почали виконуватися шкільні спектаклі. На противагу театрам католицької колегії, Петро Могила в період реорганізації Київської духовної академії використав західний досвід застосування театрального видовища як методу викладання риторики та поезики» [1].

Автор першої «Риторики» невідомий і це не самостійний твір, а переклад латинської «Риторики» німецького вченого Ф. Меланхтона. У ній дві книги: «Про винахід справи» та «Про прикрашення слова». Текст написаний у формі питань та відповідей, імітуючи діалог учня та вчителя (так званий катехізис, який був властивий для підручників того часу).

Риторика XVII століття продовжувала античні традиції, але додала промові ще й навчального характеру, що об'єднувала шкільну та церковну риторику під загальною назвою «гомілетика». Вона описувала способи та прийоми навчання, судові суперечки та суперечливі промови, дорадчі поради в справах, а також похвалу чи ганьбу.

XVII століття не вичерпувалося лише цим підручником. У Київській духовній академії велось викладання риторики за курсами професорів цієї академії, а також за латинським підручником риторики. Києво-Могилянська академія була головним центром науки та освіти в Україні. Випускники академії відіграли значну роль у розвитку культури, просвіти та, зокрема, риторики [2].

Уявлення про риторику як про науку та мистецтво мають історичні джерела греко-латино-візантійської культури. Сучасні вчені Б. Баглай-Соленик, О. Гожик, С. Гурвич, Г. Меш, Т. Олійник, В. Погорілко, С. Стець, Я. Стратій, О. Юніна також притримуються концепції риторики як філософсько-дидактичної на-

уки, направленої на формування у людини ефективної мислиннево-мовної та комунікативної діяльності.

В умовах відродження України зростає значення риторичного мистецтва В. Винниченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Сухомлинського. Успішно розвивається ця галузь людських знань у працях Л. Азарової, Р. Болдирева, Б. Буяльського, А. Капської, Д. Коренюка, Ю. Легенького, З. Леоньєвої, Ю. Львової, В. Пашкової, М. Пентилюк, І. Шведова, Г. Сагач, Н. Соловйової.

Біля витоків української школи красномовства стояли основоположники ораторської прози та акторської майстерності: Є. Славинецький, С. Полоцький, С. Яворський, Г. Бужинський, Ф. Лопатинський, Ф. Прокопович, П. Могила, К. Соленик, М. Щепкін, І. Котляревський та ін. На думку Фонвізіна, російське політичне красномовство було б більш поширене, якщо таким вченим та діячам, як М. Ломоносов, М. Поповський, Ф. Прокопович не заважали умови самодержавної російської дійсності [3].

Риторика XVII–XVIII століть в Україні розвивалася на основі засвоєння шкільною освітою досвіду античної і західноєвропейської традиції. Із середини XIX століття переривається викладання риторики у вузах Європи, з'являється тенденція зміни ораторської прози на художню, що негативно відбилось на розвитку риторики в період тривалістю, приблизно, 150 років.

Так А. Чехов, у зв'язку з введенням у Московському університеті (1893) курсу декламації, писав: «... Ораторське мистецтво у нас у досконалому загоні... У нас зовсім немає людей, які висловлюють свої думки ясно, коротко і просто. У столицях нараховують увсього ораторів п'ять-шість, а про провінційних «златоустів» щось не чути. А скільки анекдотів можна було б розказати про адвокатів, які викликають своєю недорікуватістю сміх навіть у підсудних» [4].

Ці слова зберігають свою актуальність і сьогодні. І зараз не вміють гарно, зрозуміло і переконливо говорити ті, хто управляє іншими людьми, навчає, обвинувачує, захищає і судить, тобто багато хто із службовців, педагогів, юристів. Цьому мистецтву не навчають, або навчають недостатньо. Такі прогалини особливо відчутні в діяльності судових ораторів, від неадекватної мовної діяльності яких страждають і публічні інтереси, і приватні інтереси як потерпілого, так і підсудного, особливо коли незрозумілу промову проголошує обвинувач або захисник, який не володіє ораторським мистецтвом.

Не можна не сказати про роль підготовки усного слова як форми існування мови в контексті активізації інтелектуальних, морально-духовних потенцій особи. «Держава стимулює інноваційні пошуки талановитих освітян, науковців у галузі красномовства, тому що підвищення риторичної культури ораторів стане вагомим чинником гуманізації суспільства, через конструктивний діалог допоможе його членам знаходити спільні точки зору, приходити до згоди, консенсусу при розв'язанні актуальних питань, наповнить повагою, братерською християнською любов'ю до людей з іншими поглядами, підвищить аргументивну культуру полемістів у духовній та світській сферах, підвищить відпо-

відальність кожного оратора перед Богом за свій риторичний вчинок: «Шукаю слів, як молитов», — говорить Ліна Василівна Костенко» [5].

В умовах формування ринкової економіки зростає ціна на ефективне слово, розумні думки, естетичні риторичні вчинки як на інтелектуально-духовний товар вищої якості. «Тому кожен промовець, незалежно від сфери усної переконуючої комунікації, повинен відчувати високу відповідальність за словесний вчинок, словесну дію, бо у широкому розумінні риторика переймається проблемами впливу мислення на свідомість, буття, екзистійну дійсність» [6].

Зростає роль риторики у всьому світі. Варто зазначити, що систематичний огляд неориторичних теорій досі не здійснювався у вітчизняній літературі. У 1970 році при Льєзькому університеті (Бельгія) склалась так звана Льєзька школа неориторики (Ж. Дюбуа, Ф. Еделін, Ж. М. Клінкеберг та ін.), генетично і концептуально пов'язана з Паризькою семіотичною школою. Паризька семіотична школа склалась в 60-і роки ХХ ст. Спочатку в ній намітилось два напрямки: група під керівництвом Дюбуа, використовуючи дистрибутивні методи, намагалась описати елементи мови в залежності від того, як вони асоціюються одна з одною. Альтернативна група лінгвістів, представлена, зокрема, А.-Ж. Грельмасом, намагалась виробити чисто дедуктивні моделі, придатні для аналізу сигніфікації. Паралельно, після перекладу французькою мовою «Нарисів загальної лінгвістики» Р. Якобсона, у Франції розповсюдилась альтернативна класифікація тропів, фактично заснована на протиставленні референційної та сигніфікативної семантики. Наступна еволюція як Паризької семіотичної школи, так і Льєзької неориторики характеризувалась рухом від питань побудови загальної (структурної) семантики і універсальної типології тропів до семантичних та семіотичних проблем текстології, типології дискурсивних практик і семіотики культури.

Могутнім стимулом для розвитку риторики є успіхи наук про спілкування. Сформувався сучасна теорія стилістики і культури мови, з'явилися науки про текст: теорія типів тексту, лінгвістика тексту, розвиваються лінгвопрагматика, соціолінгвістика, педагогічна риторика, театральна педагогіка. Впливають на розвиток риторики і успіхи країн Заходу у плані розвитку неориторики.

Основні ознаки класичної і сучасної риторики — інтегративність, системність, універсальність, прикладна направленість на формування культури риторичної індивідуальності. Етико-естетична обумовленість визначає її спорідненість як науки і мистецтва і дозволяє знайти окреме місце у сучасній освіті. «Гуманізм риторики полягає в тому, що вона вчить людину складати не будь-які, а прекрасні, мудрі, моральні промови; вона вчить людину певному способу життя у злагоді з Богом, власною совістю й людьми; мудра й правильна риторична поведінка промовця може стати запорукою щасливої долі гармонійної «людини, яка говорить» — homo eloquens» [7].

Формуються два найсуттєвіших обмеження:

1. Риторична доктрина — це деяке логічне «вчислення» ідеальної мовної діяльності, а не модель процесу, що протікає в дійсності. Гадають, що це обмеження не можливе. Більш того, ця хибна думка переслідує риторику вже багато

століть і лежить в основі її неприйняття філософами та лінгвістами. Можливо, головною причиною цього нерозуміння є форма риторичного описання, яке одними уявляється як набір логічних операцій, іншими — як сума нормативних прескрипцій. Насправді цей спосіб пов'язується з античним «техне», коли знання та уміння, теорія та метод, розум та мова, мова та дія розглядались у жорсткій єдності, що забезпечує повноту розуміння. І розуміння це базується на віковому емпіризмі риторики. Риторикою описується алгоритм мовного акту, а спосіб описування є принципово породжуючим. Риторика не повинна розумітися тільки як набір ораторських рекомендацій, що зводять її до обмежувального тлумачення та використання виключно в галузі дидактики; в ній є визначений епістемологічний смисл, включений до сучасного знання.

2. Риторика описує тільки один рід (вид) комунікації — ерсуазивну. Таке розуміння до створення терміна (Франс, Гейснер) «риторична комунікація», що означає таку мовну комунікацію, коли хоча б у одного із комунікантів є усвідомлена комунікативна мета, згідно з якою будується ідеомовний цикл. Дослідження «риторичної комунікації» — це основа риторики як «теорії впливу», що розвивається, зокрема, Г. Ріхтером. Контрапунктом цієї теорії є аналіз «риторичної комунікації» у двох іпостасях: як процесу взаємозв'язку особи та соціальних груп; як інструменту оптимізації цього процесу.

Різницю між комунікацією взагалі та риторичною комунікацією іноді зводять до такої диференціації [8]:

Комунікація риторична	Комунікація взагалі
стосунки між оратором та аудиторією антагоністичні, комунікація – одностороння	стосунки між комунікантами кооперативні
Мета – переконання	Мета – комунікація

Протилежна точка зору, згідно з якою всяка комунікація риторична, також має прихильників серед неориториків, які вважають, що будь-який мовний акт завжди переслідує дві мети — передачу інформації і вплив.

Один із основоположників неориторики Перельман в одній із робіт визначає риторіку як «теорію персуазивної комунікації», розуміючи останню як логіку неформального судження. Ця інтерпретація базується на уявленні риторики як засобу переконання, введеного Арістотелем.

Перельман знімає це обмеження, інтерпретуючи цей процес комунікації як реалізацію діалектичної аргументації. У цьому смислі позиція Перельмана послідовно риторична, оскільки риторика представлена в ній як теорія, практика і дидактика. На нашу думку, обмеження друге не можливе тому, що вплив є не ознакою будь-якого виду чи форми комунікації, а іманентною властивістю комунікації як такої. Внесок риторики в теорію мовної комунікації очевидний і може сприйматися досить широко. Риторична модель описує мовну комунікацію, маючи лише одне обмеження: мова розуміється риторикою як один із видів діяльності, а специфікою мовної комунікації стосовно інших видів

людської діяльності визнається вплив з метою досягнення консенсусу. «Бог і щастя — недалеко воно. Близько воно. У серці і в душі твоїй» [9].

Література

1. Бакапурский А. Украинский фольклорный театр: от истоков до народной драмы. — Одеса: ООГДПТ, 1993. — С. 93.
2. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии. — К.: Паук. думка, 1982. — С. 28–29.
3. Чихачев В. П. Лекторское красноречие русских ученых XIX века. — М.: Знание, 1987. — С. 7.
4. Об ораторском искусстве. — М.: Политиздат, 1972. — С. 146–150.
5. Цит. за: Сагач Г. М. Золотослів. — К.: Школяр, 1998. — С. 230–231.
6. Там само. — С. 181.
7. Зязюл І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. — К.: УФПМІВ, 1997. — 301 с.
8. Об ораторика: Пер. с фр. / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Трипол и др. — М.: Прогресс, 1986. — 392 с.
9. Сковорода Г. Твори: У 2 т. — К.: АТ Обереги, 1994. — Т. 1. — 528 с.

УДК 81'271:340.113

Л. М. Писаренко
асистентка кафедри юридичної психології та педагогіки ОНЮА

МОВА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ЮРИСТІВ

Людське спілкування є результатом реалізації свідомості через мову, мовлення і мислення. Якщо мова є об'єктивним явищем у житті суспільства, що відображає історичні цінності, накопичені багатьма поколіннями людей, то мовлення є процесом використання мови у спілкуванні між людьми [1].

Особливо цікавим з цього приводу є соціально-психологічна характеристика засобів мови юристів. Наприклад, мова судового оратора покликана переконливо й вірогідно довести винність або невинність людини: тому це визначає його відповідальність за зміст мови та аргументи, якими він оперує. Судова промова покликана представити суду переконливі докази або контрдокази, адже від цього залежить доля людини. З цього впливає наступна ознака мови юриста — мотивованість мовлення. Саме на це вказував Л. С. Виготський: «У психологічному аналізі будь-якого вислову ми доходимо до кінця тільки тоді, коли розкриваємо останній і найбільш прихований план мовного мислення: його мотивацію» [2].

До основних психологічних відносяться власне мовні (вербальні) і немовні (невербальні) засоби мови: міміка, жести, поза, соціальна дистанція спілкування між юристом і слухачами. Основним засобом спілкування юриста, співробітника правоохоронних органів є вербаліка, тобто слово. Видатний російський юрист і пропагандист високої професійної культури П. С. Сергєйч (П. С. Пороховщиков) так говорив про роль слова: «Слово — велика сила, але треба зауважити, що це союзник, завжди готовий стати зрадником» [3]. Тому юрист повинен уміло володіти технікою використання слова. А. Ф. Коні радив: «Нехай